

Konrad Ameln

„All Ehr und Lob soll Gottes sein” Egy német Gloria – Martin Luther műve?

Antiphona angelorum felirattal áll a *Formula Rituum in sacris observandorum a Medlero conscripta A^o 1537 atque a Luthero. J. Jona et Melanchtone approbata* ban az „All Ehr und Lob soll Gottes sein” ének. Egy másik cím is található az éneket megelőző istentiszteleti rendtartásban: „Das deutzsch Et in terra [A német Et in terra]”, a következő kiegészítéssel: „wie es Doctor Martinus luther gemacht hatt [ahogy azt Luther Márton megalkotta]”. Az éneket e szavak vezetik be: „Darauff singet der Priester das Gloria in excelsis deutzsch wie volget [Ezután a pap a Gloria in excelsis-t énekli németül a következőképpen]”, ti. az „Ehr sey Gott in der hohe” [Dicsőség a magasságban Istennek] intonációt.¹ Ez mint ilyen kimutatható 1537-ből Naumburgban és Rigában, majd 1540-ből Mecklenburgban, 1546-ből Neuenrade-ban és 1569-ből Pomerániában.² A dallamot a *Graduale Romanum Gloria in tempore paschali*-ként adja, s – néhány variánssal – középkori kéziratos forrásokban is megtalálható, pl. a Langendorfi graduáléban és egy XV. századi misszáléban. A Gloria-szöveg német fordításaiából – Thomas Müntzer (1524), az 1560-as strasburgi énekeskönyv és az *Officia missae* (Hof, 1605)³ – felismerhető, hogy az adott területeken melyik dallamváltozatokat énekeltek. A kottapélda világosan megmutatja, hogy milyen viszonyban áll az „All Ehr und Lob...” a latin előképével.⁴

A naumburgi egyházi rendtartás, amelyet Nicolaus Medler a Szent Vencel-egyházközség számára állított össze, nem maradt fenn eredetiben, csupán három másolatban. Ezekben Luther, Jonas és Melanchthon jóváhagyása is olvasható – közjegyzői hitelesítéssel,⁵ remélhetjük tehát, hogy a rendtartásban szereplő adatok megbízhatóak. De vajon érvényes ez arra a mondatra is, hogy a német Et in terra-t „doctor Martinus Luther alkotta”?

1994. szeptember 1-én, kilencvenöt éves korában hiányt el Konrad Ameln német evangélikus egyházzenész, zene-történész. Számos műve közül kiemelkednek a korai protestáns énekeskönyveket közreadó faksimile-kiadások; társszerkesztője volt az 1932-ben megjelent *Handbuch der deutschen evangelischen Kirchenmusik*-nak. 1959-ben Ameln kezdeményezésére jött létre a Nemzetközi Hymnológiai Munkaközösség (IAH), melynek 1967-ig elnöke volt. Emlékére közöljük az általa alapított *Jahrbuch für Hymnologie und Liturgik*-ban – XXXI (1987/88) 38–52. – megjelent cikkét („All Ehr und Lob soll Gottes ein” Ein deutsches Gloria – von Martin Luther?). A tanulmány jegyzetapparátusát kissé rövidítettük, a kihagyásokat [...] jelzi.

¹ Vö. faksimile-kiadását a naumburgi városi levéltár Ms. 140. jelzetű pergamenkéziratából a *Handbuch der deutschen evangelischen Kirchenmusik*-ban (1. Band, *Der Altargesang*, 1. Teil, *Die einstimmigen Weisen*. Göttingen 1941. 573; a továbbiakban rövidítése: HEK 1/1). [...]

² HEK 1/1 Nr. 46, 47 és 525.

³ HEK 1/1 Nr. 58, 59 és 526.

⁴ A HEK 1/1-ben a kottatáblázatban (571. o.) a Langendorfi graduáléból (*Mus. Ms. 40 002*, a hajdani berlini Porosz Állami Könyvtárban) származó latin dallam összevethető az „All Ehr und Lob...” és az „Allein Gott in der Höh sei Ehr” német dallamával, hiszen mindkettő a latin dallamból alakult ki. Kottapéldánkban mi egy 15. századi misszálé (Rostock, Universitätsbibliothek, *Musica Saec. 15.*) dallamát adjuk az „All Ehr und Lob...” mintájaként, illetve az első „versszakokra” szorítkozunk, amelyekben az azonosság különösen világos. A továbbiak során az átdolgozó sokkal szabadabban használta a latin ének dallamformuláit.

⁵ Vö. HEK 1/1, 539, jobb hasáb; ld. az ott és az 574. oldalon felsorolt szakirodalmat is.

Antiphona angelorum

Glo - - ri - za in ex - cel - sis de - o.

All ehr vnd lob soll Got-tes sein, Er ist vnd heist der höchst al - lein.

Et in ter - - ra pax ho - mi - ni - - bus (!)

Seyn zorn auff er-den hab ein endt, Sein fried vnd gnad sich zu yr wenddt.

bo - nae vo-lun - ta-tis.

Den men-schen das ge - fal - le woll, da für man hertz-lich dancken soll.

E kérdés már régebben is élénken foglalkoztatta a himnológusokat, majd O. Albrecht nagyon határozottan kiállt amellett, hogy Luther az „All Ehr und Lob...” szerzője.⁶ W. Lucke abból a feltevésből indult ki, „hogy a naumburgi egyházi rendtartás adata tévedésen alapul”,⁷ Albrecht viszont azt állította, hogy „a Gloria-ének szerzőségére vonatkozólag ki kell tartani Luther mellett”,⁸ bár elismeri, hogy N. Medler „eredetileg megfogalmazott háromrészes

⁶ Részletes téjékoztatást ad az ezzel a tézissel szemben és mellette felhozott érvekről D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 35. Bd. Weimar 1923. (a továbbiakban LW 35). Vö. mindenképp: W. Lucke, „Die Naumburger Kirchenordnung Nikolaus Medlers”, 56–69; a 4. fejezetet („Zweifelhafte Lieder”, 287–296), továbbá O. Albrecht válaszait, in: „Fernere Nachträge”, 627–631.

⁷ LW 35, 296.

⁸ LW 35, 627.

egyházi rendtartását naumburgi működésének éveiben (1544-ig) egyes részleteiben megváltoztatta vagy kiegészítette”. Kutatásaiban Albrecht a rendelkezésére álló, „kalligrafikus írással, fekete és vörös tintával, pergamenre jegyzett fő példányra” támaszkodott. Megállapította, hogy az egyházi rendtartás három részét Medler és Steinhof mint a naumburgi gyülekezet küldöttei 1537-ben Wittenbergbe vitték és jóváhagyásra Luther, Jonas és Melanchthon elé tárták. Ha ez „az eredeti fogalmazvány” még nem tartalmazta az „All Ehr und Lob...”-ot – ami lehetséges, hiszen az „Ordnung der Ceremonien [Szer-tartások rendje]” 1538-ban keletkezett, tehát már minden bizonnyal átdolgozott változat – akkor „Medler ... ezt a liturgikus darabot, talán a dallamával együtt ... éppen Wittenbergből vihette magával.” Ez azonban támogatná „annak a vitatott tételnek a helyességét, hogy D. Martinus alkotta a német Et in terra-t”.⁹ Ch. Geyer, aki több tanulmányban juttatta kifejezésre a kételkedését abban, hogy Luther lenne az „All Ehr und Lob...” szerzője, visszakozott, amikor Runtzler 1555-ös nördlingi egyházi rendtartásában rátalált a következő megjegyzésre: »amint azt D. M. Luther megalkotta«.¹⁰

A *Handbuch der deutschen evangelischen Kirchenmusik* előmunkálatai során új szempontok merültek föl, melyeket a kiadók körében megvitattunk; az eredményt egy tanulmányban tettük közzé.¹¹ Meg voltunk győződve arról, hogy O. Albrecht Ch. Geyer és W. Lucke ellenvetéseit megcáfolta, és megpróbáltuk kimutatni, „hogy Luther nemcsak a szöveget írta, hanem ő alakította ki a dallamot is”. Ezeket az eredményeket, további érvekkel megtámogatva, átvettük a HEK I/1-be is. Ismereteim szerint újabb ellenérvek nem merültek föl azóta, de úgy tűnik, többen egyáltalán nem vettek tudomást érvelésünkről. Így Markus Jenny, aki *Geschichte des deutsch-schweizerischen evangelischen Gesangbuches im 16. Jhd.* (Basel 1962) című művében (269skk.) Lucke érvelését követte, a Luther-énekek újraközlésekor ugyan az „All Ehr und Lob...” éneket „tévesen Luthernek tulajdonítottanak” tartja és elismeri, hogy „faktúrája szerint éppenséggel származhatnék Luthertől, ebben igazat kell adnunk Amelnnek és Gerhardttnak”, de többek közt úgy véli, hogy „az előbbi kutatók által hangsúlyozott rokonság Luther Te Deum-ával azt a gyanút kelti, hogy a naumburgi egyházi rendtartás szerkesztője ezt a Gloria-t egészen egyszerűen fölcserélte Luther Te Deum-ával”.¹² Mivel maga Jenny is elismeri, hogy „teljes bizonyossággal természetesen még nem érhető el...”, és azt kívánja, „bárcsak sikerülne a későbbi kutatásnak... tökéletesen világos képet alkotnia”, legalább a dallamot közölhette volna és így a további kutatást elősegíthette volna.¹³

⁹ LW 35, 628skk.

¹⁰ LW 35, 629. Anm.2. Vö. ehhez Ch. Geyer: „Ist das Lied »All Ehr und Lob soll Gottes sein« von Luther gedichtet?”, *Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst* (a továbbiakban MGkK) 3 (1898) 220–226; O. Albrecht válasza: „Noch ein Wort zu Luthers deutschem Glorielied”, uo. 353–356.

¹¹ K. Ameln – C. Gerhardt, „Die deutschen Glorielieder”, *MGkK* 43 (1938) 225–231 (különösen 228–231).

¹² *Luthers geistliche Lieder und Kirchengesänge*, bearbeitet von M. Jenny (Archiv zur Weimarer Ausgabe der Werke Martin Luthers, Band 4) Köln/Wien 1985. 132skk.

¹³ Egy másik esetben, az *Unsre große Sünde und schwere Missetat* éneknél – amely az „All Ehr und Lob...”-bal el-
lentében soha nem jelent meg gyülekezeti énekeskönyvekben és Luther nevével, csak G. Rhau gyűjteményében (DKL 1544¹³) egy többszólamú tételben – egy dallamtáblázattal és az egyszólamú dallam rekonstrukciójával és körülményes érveléssel (123skk.) igyekszik bizonyítani, hogy Luther a „Júdás-strófát” dolgozta át; sőt arra a feltételezésre ragadta magát, hogy a Rhau-féle gyűjtemény szerkesztője „kérte Luthert, hogy ennek a nem túl kegyes szövegnek [O du armer Judas] egy evangélikus szempontból vállalható formát adjon – 1544-ben, amikor Luther idős és beteg volt?

Ebben az összefüggésben döntő jelentőségű, hogy az „All Ehr und Lob...” nem gyülekezeti ének [Lied], hanem liturgikus ének [liturgischer Gesang], hasonlóan a 111. zsoltárhoz (Ich dank dem Herrn von ganzem Herzen), a 117. zsoltárhoz (Lobet dem Herren, alle Heiden) és a kantikumok zsoltározásához, amelyeket pedig Jenny fölvelt Luther egyházi énekei [Kirchengesänge] közé.¹⁴ Ami az „All Ehr und Lob...”-ot ezektől megkülönbözteti, az a rímelés, amely ebben az énekekben közös a német Sanctus-szal (Jesaja dem Propheten das geschah).¹⁵

Liturgikus énekek megítélésekor más szempontokat kell figyelembe venni, mint gyülekezeti énekek [Gemeindelieder] esetében. Így pl. a német Sanctus („Das deutsche Sanctus”, *Jesaja dem Propheten das geschah*) Luther 1526-os Deutsche Messe-jében a reformátor nevének említése nélkül áll, az énekeskönyvekben azonban (először Klug énekeskönyvében, DKL 1529⁰³, 1533⁰²) más énekszerű művekhez hasonlóan Luther nevével ellátva jelenik meg, hogy a név megjelölésével „a mi énekeinket” mutassa, s így „a mi nevünk alatt ne áruljanak idegen, alkalmatlan énekeket”.¹⁶ Ez történik a Te Deum laudamus-szal is (Herr Gott dich loben wir), de nem ez a helyzet a Német litániával illetve azon, „a Szentírásból származó énekek” csoportjával, „amelyeket a szent pátriárkák és próféták a régi időkben költöttek és énekeltek”,¹⁷ végül az Ó- és Újtestamentumból vett kantikumokkal.¹⁸

Az „All Ehr und Lob...” egyértelműen a liturgikus tételek közé tartozik, amelyeket szabály szerint nem jelölnek Luther nevével.¹⁹ Ebben az esetben viszont N. Medler különös hangsúlyt fektetett arra, hogy Luthert mint szerzőt feltüntesse, s ezzel elég valószínűvé válik az a feltételezés, hogy 1537-ben vitte volna haza magával Wittenbergből és csak az 1538-as, átdolgozott „Szertartásrend”-be vette fel.²⁰

Ha megvizsgáljuk, hogy Luther liturgikus tételeiben hogyan viszonyul egymáshoz a szöveg és a zene, tisztázható az is, hogy Luther a német Glóriának nemcsak a szövegét írta, hanem a dallamát is. Luther felrótta Müntzer Tamásnak, hogy „mind a szövegnek, mind a hangoknak, hangsúlyoknak és dallamfordulatoknak a helyes anyanyelvből és az énekhangból kell jönnie, különben az egész csak egy majomszerű utánzás.”²¹ Ha Müntzer *Gloria paschale*-ját²² egybevetjük a naumburgi *Et in terra*-val,²³ rögtön látszik az alap-

¹⁴ Ld. Nr. 43–45 (124–127. és 315–323. o.)

¹⁵ Ehhez a *Musik und Kirche* 5 (1933) 316skk. oldalain egy dallamvizsgálatot publikáltam, amelyben kifejtettem az eredeti változat előbbreválóságát és megcáfoltam H.J. Moser (LW 35, 517) állítását, miszerint az első változaton végrehajtott változtatások „kivétel nélkül mind fontos javítások” lennének.

¹⁶ Vö. az 1529-es énekeskönyv „új előszavát” (LW 35, 476. o., 2–5. sor); ld. a faksimile-kiadást is: *Das Klug'sche Gesangbuch* 1533. Kassel und Basel 1954. 1983², f. A 5^b.

¹⁷ Uo. f. 132^b–169^b.

¹⁸ Uo. f. 170–180. – Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy korántsem minden éneknél van megnevezve a költő.

¹⁹ Ha Luther neve hiányzik a „Da pacem Domine Deudsch”-nál (Verley uns friden gnediglich, 51sk.), ez logikusnak látszik, mert az ő énekeinek csoportjában a 111. zsoltár (f. 30skk.) ugyanúgy szerepel. A 117. zsoltár (f. 168^bskk.) is kétségtől ótle származik, mégsem tüntetik fel a nevét. – A *Vom Himmel kam der Engelschar* autográfjában (1542 karácsony) Luther kifejezetten megtilja, hogy kinyomtassák a nevét: „Sed sine nomine meo excudatur”.

²⁰ Ld. az előző oldalon; és LW 35, 628sk.

²¹ Luther „Wider die hümmlichen Propheten” c. írásából; az idézet a LW 35, 76. szerint.

²² HEK I/1 Nr. 58.

²³ HEK I/1 Nr. 61.

vető különbség szöveg és dallam viszonyában: Müntzer egyszerűen átveszi a latin dallamot minden melizmájával együtt, és beletörődik abba, hogy hangsúlytalan szavak és szótagok (gyakran terjedelmes) hangcsoportokra esnek, a hangsúlyosak pedig másodlagosak maradnak. Az „All Ehr und Lob...”-ban viszont minden melizma fel van bontva, a szöveg teljesen szillabikusan van aláhelyezve a dallamnak, mégpedig úgy, hogy a dallam messzeemenően hozzáidomul a német nyelv lejtéséhez. A kiugró hangok nemcsak hogy hangsúlyos szavakra és szótagokra esnek, hanem az egész hangmenet úgy alakul, hogy a verssor értelme könnyen érthetővé válik, hiszen a legfontosabb szó és a legmagasabb hang egybeesik. Jól mutatják ezt a következő példák:²⁴

h h h c h a g g g a h h a c a g
All Ehr und Lob soll Gottes sein; er ist und heißt der Höchste allein,
g h c d c h a h h h a c a a g g
sein Zorn auf Erden hab ein End; sein Fried und Gnad sich zu uns wend.
c c a g a h a g a a h c a a g g
Den Menschen das gefalle wohl, dafür man herzlich danken soll.
g g a c h a g a a h c d c h a h
O lieber Gott, dich loben wir und preisen dich mit ganzer Begier,
g a a h c a g g h g h d c d c h
auch knieend wir anbeten dich, dein Ehr wir rühmen stetiglich ....

Jellemző Luther munkamódszerére az is, hogy adott esetben megismétli vagy kiegészíti illetve elhagyja a dallam hangjait. Különösen szembevetendő ez, ahogyan az ún. *tonus peregrinust* használja a német Magnificatban.²⁵ Ez a „kilencedik” zsoltártónus hagyományosan egy *a-c* melizmával kezdődik, Luther azonban nemcsak hogy feloldotta, hanem az első hangot még meg is ismétli:

a a c a b a g f a a c g g g g g g d f e d
Meine Seel erhebt den Herren, und mein Geist freuet sich Gottes meines Heilands.

V. Babst lipcsei énekeskönyvében (DKL 1545⁰¹) a német zsoltártónusnak ezt a bölcs kialakítását sajnos már tönkrejavították.²⁶

További jellemzője a szöveg-dallam viszonyának Luthernál, hogy a nyelv lejtésének megfelelően a verssor végén a hangsúlyos szótaghoz magasabb dallamhangot rendel, mint a rákövetkező hangsúlytalanhoz. Ennek legjobb példája a *Jesaja dem Propheten das geschah* az 1526-os *Deutsche Messe* dallamváltozatai szerint:²⁷

²⁴ Mai helyesírás szerint, néhány nyilvánvaló hiba hallgatóságos kijavításával.

²⁵ Vö. HEK I/1 Nr. 499d; a Klug-féle énekeskönyvben f. 171^b.

²⁶ HEK I/1 Nr. 499e; Babst énekeskönyvében Nr. LXXV; vö. ennek faksimile-kiadását: *Das Babstsche Gesangbuch von 1545*. Kassel 1929, 1966², 1988³. 1. Teil, f. X 6^b.

²⁷ Vö. K. Ameln, in: *MuK 5* (1933) 316skk.; ld. fentebb a 15. jegyzetet is, továbbá: HEK I/1 Nr. 80 és 579.o. A latin szöveg dallama többek közt a Nr. 71, 72, 81 és 89 számára is előképpül szolgált; vö. P. Wagner: *Das Graduale der St. Thomaskirche zu Leipzig (14. Jhd.) als Zeuge deutscher Choralüberlieferung*. 2. Band. Leipzig 1932.

d c c g f f g f f g f f d c c
 „das geschah“, „sitzen sah“, „füllet ganz“, „füße gar“, „Balken gar“.

A Klug-féle énekeskönyvben négy helyen már elromlott a nyelv lejtése:

d d c g g f g g f a g f
 „das geschah“, „sitzen sah“, „füllet ganz“, „Füße gar“ (!)

és csak a „Balken gar“-nál marad meg az eredeti. Ebből arra lehet következtetni, hogy Luther szándékát már munkatársainak körében sem ismerték fel és nem követték; továbbá, hogy még a saját maga jóváhagyta énekeskönyvben sem vizsgálta meg minden részletet.

A német nyelv lejtésének megfelelő dallamfordulatok pontosan így néznek ki a német *Et in terra*-ban is a következő helyeken:

a g g a g g a g g c a g g d c c a g g
 „Gottes sein“, „zu uns wend“, „danken soll“, „anbeten dich“, „Vater dein“, „Ewigkeit“.

Érdeemes alaposan megvizsgálni a szöveget és összevetni a Gloria többi német átültetésével, mint Müntzer Tamás 1524-es Gloria-jával.²⁸ De enélkül is felismerhető a költeményben az a szemléletesség, erőteljesség és népiesség, amely Luther nyelvének sajátja.²⁹ Úgy tűnik, Johann Spangenberg, aki az éneket a hozzá tartozó dallammal együtt 1545-ben fölvette *Cantiones ecclesiasticae* című gyűjteménye német részébe (DKL 1545¹⁴⁻¹⁷), nem ismerte föl teljes egészében Luther szándékát a nyelv lejtésének követésére: a „Gottes sein“ (a a g) és az „anbeten dich“ (c a a g) esetében csorba esik a szöveg-zene viszonyán, míg a többi négy verssor-zárlatnál ugyanazok a hangok találhatók, mint a naumburgi kéziratban. Mélyreható viszont a dallam ritmikai módosulása. Míg a legrégebbi változat egyforma hosszú hangértékekkel van lejegyezve (fekete rombuszok és virgák, mégpedig „patkószög“-alakúak), és csak a sorok utolsó hangján illetve a „Heiland Jesu Christ“ szavaknál vannak kettőzött hangok, Spangenberg a kettőzött hangot a hármas lüktetés visszaadására is használja, mint az ábrán látszik.³⁰

²⁸ Ez nyelvész és teológus feladata lenne, amit e munka keretei között nem lehet elvégezni.

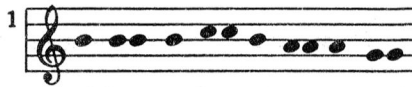
²⁹ Másképp ítéli meg H.J. Moser: *Die evangelische Kirchenmusik in Deutschland*. Berlin/Darmstadt 1954. 482: „Azt gondolom azonban, hogy a szöveg-zene viszony elemzése szerint egyáltalán nem felel meg a lutheri hanghordozásnak”; és A.F.W. Fischer szerint (uő.: *Kirchenlieder-Lexikon*. 1. Band. Gotha 1878. 32): „Sajátságos, hogy Luther ezt az éneket előnyben részesítette a sokkal magvasabb »Allein Gott in der Höh sei Ehr«-rel szemben”. Erre a következőket lehet válaszolni:

a) Kérdéses, hogy Luther ismerte-e N. Decius énekét.

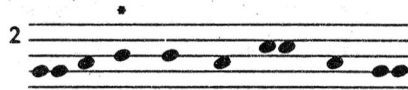
b) Ha igen, meglehet, hogy Luther ismerte Decius „református hajlamait” és ezért „hallgatja agyon” (vö. S. Fornaçon cikkét: *MGG* 3. Bd., 81–83; bizonyítja, hogy Decius legalább 1545-ig élt).

³⁰ Ld. ehhez a *Cantiones ecclesiasticae* f. 89 fakszimiléjét. Ha az 1538-as kézirat és az 1545-ös nyomtatvány notációját összehasonlítjuk, felmerül a kérdés, vajon az 1538-as notációjában a virga kétszer annyit ér-e, mint a rombusz. Az első verssorban ez értelmes lenne a „lob” szón, később a „höchst” szón és egyéb helyeken, a második verssorban az „und“-on és egyéb helyeken azonban nem. Spangenbergnél a 2. kottapéldánkban csillaggal jelölt helyeken virga áll. Mindenképpen fennáll a lehetősége, hogy Spangenberg a dallamot úgy olvasta vagy egy másik forrásban úgy találta, ahogyan azt visszaadja. Számolnunk kell azonban azzal is, hogy nemcsak kéziratok, hanem nyomtatványok is elvesztek ezekből az évekből.

Gloria in excelsis Deo

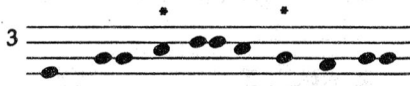

AL ehr vnd lob sol Got-tes sein/

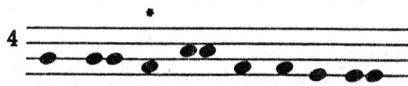

ER ist vnd heist der höchst al- lein.

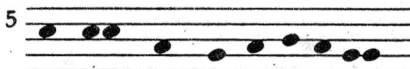
Et in terra

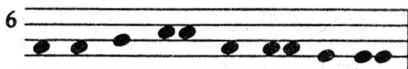
SEin zorn auff er-den hab ein end/

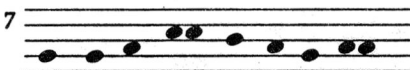
SEin fried vnd gnad sich zu vns wend.

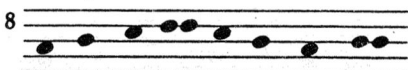
DEn men-schen das ge-fal-le wol.

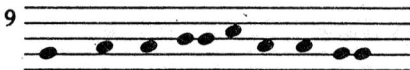
DA für man hertz-lich dan-cken sol.

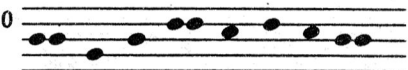
ACH lie-ber Gott dich lo-ben wir.

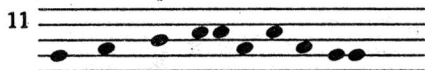
VNd prei-sen dich mit gan-tzen gir. (!)

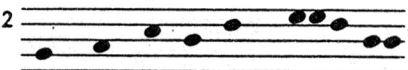
AVch kni-end wir an-be-ten dich.

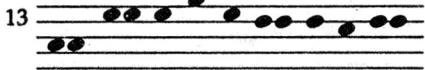
DEin ehr wir rhü-men ste-tig-lich.

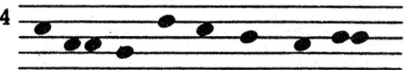
WJr dan-cken dir zu al-ler zeit/

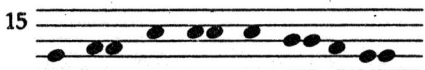
VMb dein gros-se Herr- lig- keit.

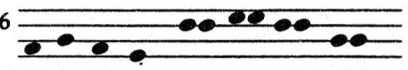
HErr Gott im Hi-mel Kõ-nig du bist/

Ein Va- ter der all-mech-tig ist.

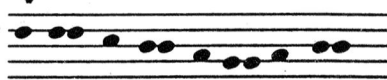

DV Got- tes Son vom va-ter bist/

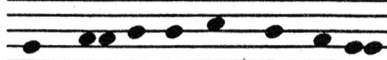

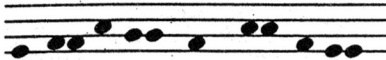
EJ-nig ge-born Herr Je- su Christ/

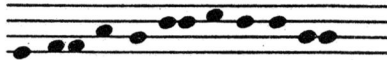
17
HErr Gott du zar-tes Got-tes lamb

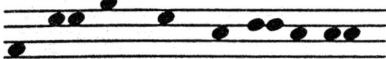
18
EJn son aus Got des va-ters stam.

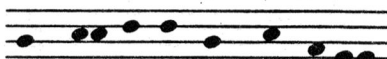
19
DEr du der welt sünd tregst al-lein.

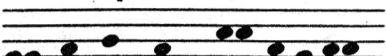
20
WOLst vns gne-dig barm-hert-zig sein.

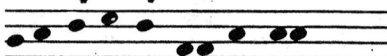
21
DEr du der welt sünd tregst al-lein.

22
LAs dir vn-ser bitt ge-fel-lig sein.

23
DEr du gleich sitzt dem va-ter dein.

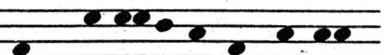
24
WOLst vns gne-dig barm-hert-zig sein.

25
DV bist vnd bleibst Hei-lig al-lein.

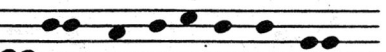
26
V-Ber al-les der Herr al- lein.

27
DEr al-ler höchst al-lein du bist.

28
DV lie-ber Hei-land Jhe- su Christ.

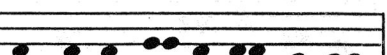
29
SAMpt dem va-ter vnd heil-gen geist.

30
JN GÖtt-licher Ma-ie-stet gleich.

31
A- Men/ das ist ge-wis-lich war.

32
DAs be-kent al- ler En- gel schar.

33
VNd al-le welt so weit vnd breit.

34
VOn an-fang bis in e- wig-keit.

Ez a szinte „poliritmikus” dallamalak (amelyben a rövidebb és a hosszabb hangok még nem egyenletesen váltakoznak) hozzájárulhatott ahhoz, hogy az 1545-ös Babst-féle énekeskönyvben a szöveget öt hétsoros versszakra osztva az *Allein Gott in der Höh sei Ehr* dallama alá helyezték.³¹

Az a megállapítás, hogy az „All Ehr und Lob...” szövegét fölvetették a Klug-féle wittenbergi énekeskönyvbe (DKL 1543¹⁰, 1544⁰⁵⁻⁰⁷), nem lehet ugyan érv amellett, hogy Luther költötte az éneket, de megerősíti, hogy méltónak találták arra, hogy beemeljék. Az a tény is bizonyítja a német Gloria nagyrabecsülését, hogy sok énekeskönyvbe átvették.³²

Mivel az „All Ehr und Lob...”-ot az 1543-as wittenbergi énekeskönyvben dallam nélkül közölték, az az írástudó (teológus vagy zenész?), akit a nyomdász V. Babst tanácsadóul alkalmazott, zavarban volt. Vagy nem ismerte az ének saját dallamát, amely csak abban az évben jelent meg nyomtatásban kottával (Spangenbergnél: DKL 1545¹⁴⁻¹⁷), vagy nem igen tartotta alkalmasnak a gyülekezeti éneklés számára. Ezért választotta az *Allein Gott in der Höh sei Ehr* dallamát, amely Valentin Schumann Lipcsében megjelent énekeskönyvei révén (DKL 1539⁰⁴ és 1540⁰⁷) ott is ismert volt. Talán abban reménykedett, hogy a könnyű dallam hozzájárulhat az ének megismertetéséhez. Abba is beletörődött, hogy szöveg és dallam e nem természetes összekapcsolása miatt bizonyos egybetartozó periódusok szétszakadtak és az értelmi összefüggés megbomlott, s végül az utolsó strófában egy sorral kevesebb a szöveg. Ugyanígy találjuk a szöveget nemcsak a Babst-féle énekeskönyv későbbi kiadásaiban, hanem a számos utánnomásban is, még Valentin Neubernál is (Nürnberg, DKL 1561¹⁴ stb., pl. 1575⁰¹). Hosszú ideig változatlan maradt, később azonban megpróbálták az utolsó versszak hiányzó sorát pótolni.³³ Megfoghatatlan, hogy zeneszerzők is átvették ezt a torz megoldást Babst énekeskönyvéből: M. Praetorius egy négyszólamú tételt publikált a *Musae Sioniae* 7. kötetében (DKL 1609¹⁸), M. Vulpius hasonlót a maga kancionáléjában (DKL 1609¹²). Praetoriusnál az utolsó strófába belekerült a „sich streckt die werte Christenheit”,³⁴ Vulpiusnál a „rühmt seine Gnad und Gütigkeit” szöveg. Talán ők voltak az elsők, akik a strófát ki akarták egészíteni, mindenesetre eddig egyetlen gyülekezeti énekeskönyvvel sem találkozunk, amelyben 1609 előtt ebben a formában lett volna az ének.³⁵

³¹ Vö. ehhez a faksimile-kiadást: *Das Babstsche Gesangbuch* (vö. 26. jegyzet), f. R 7^b Nr. LXI.

³² 1938-as tanulmányunkban (ld. 11. jegyzet) publikáltunk egy táblázatot (228. o.), amelyet a HEK I/1-ben (574. o.) újra közöltünk; ez azt szemlélteti, hogyan vándorol ugyanaz az ének forrásról forrásra: a naumburgi dallamváltozattal a nördlingi (DKL 1545⁰⁴), drezdai (1593⁰²⁻⁰⁴), erfurti (1634⁰⁵, 1663⁰⁴) stb. énekeskönyvekbe, az *Officia missae*-be (Hof 1605¹²), melynek tartalma messzemenően megegyezik az 1592-es kéziratós egyházi rendtartással, L. Stipehlius *Libellus scholasticus*ába (1607²⁰) és naumburgi énekeskönyvébe (1612¹⁸). Dallam nélkül jelent meg sok énekeskönyvben, nyilvánvalóan az 1543/44-es Klug-féle énekeskönyvből kiindulva, pl. Bonnban (DKL 1561⁰⁶ stb.), Nürnbergben 1605-ben, 1611-ben és 1629-ben, Johann Olearius *Geistliche Singekunst*-jában (Lipscse 1671), a drezdai Hofkapelle számára rendelt énekeskönyvben (Lipscse 1673, és ennek későbbi kiadásaiban, Drezdában és Lipcsében 1760-ban).

³³ Ez az östrófás változat nemcsak Babst énekeskönyve felsorolt kiadásaiban és utánnomásaiban szerepel, hanem változatlanul megjelenik pfalz-neuburgi, sträßburgi, frankfurti (M.) nyomtatványokban is, sőt J. Keuchenthal *KirchenGesenge* című gyűjteményébe (Wittenberg, DKL 1573¹¹) is átvették (vö. a táblázatot: HEK I/1 574.)

³⁴ Ld. M. Praetorius műveinek összkiadását, 7. Bd., Wolfenbüttel 1939. 130. o., Nr. 127.

³⁵ A későbbi énekeskönyvekben az „All Ehr und Lob...”-ot hat strófaóra osztották; az ének többnyire a Szentháromságáról szóló énekek szakaszában található és a „Vater unser im Himmelreich” dallamával. [...]

A német Gloria egyetlen feldolgozása az eredeti szöveggel Heinrich Schütz-től származik, s Christoph Kittel publikálta a *Zwölf Geistliche Gesänge* gyűjteményében (Drezda 1657).³⁶ A darab az egyszólamú intonációval kezdődik, amelyet a *pueri*-nek kellett énekelni; ez pontosan megfelel az eredeti dallamnak, amely azonban a négyszólamú letétben nem *cantus firmus*ként szolgál, hanem nagyon szabadon kezeli a szerző. Mind ebben az esetben, mind a többi forrásokban, ahol az ének az eredeti dallammal jelenik meg, valószínűleg a Spangenberg-nál 1545-ben rögzített változat lehetett az előkép, mert csak ez volt kinyomtatva, s ennek megfelelően szelvében elterjedt.³⁷ Mivel mindezt csak pontatlanul publikálták – J. Zahn Bd. V., Br. 8618 –, a 2. kottamellékletben diplomatikus átírással, azaz a notáció sajátosságaival és minden hibával együtt közöljük.³⁸

Az ének beható vizsgálatára, amelynek a Klug-féle énekeskönyvből³⁹ a 111. és a 117. zsolttárt is be kellene vonnia az elemzésbe, itt nincs módunk, már csak a rendelkezésre álló terjedelem miatt sem.⁴⁰ A „szöveghez kötött zene szemléletességére”⁴¹ csak két példával utaljunk most a 13. és 23. sorban:

a e e g e d d c d
13 Herr Gott im Himmel Kö-nig du bist

a e g e c d c c
23 Der du gleich sitzst dem Va-ter dein.

Hasonló dallammenet előfordul a latin Gloria dallamában is, pl.:

□ a e g □ d e □ d e □ d
Do- mi-ne de-us rex

³⁶ SWV 421. Kiadása: HEK I/2 33–39. Új kiadása – részletes kritikai apparátussal – megtalálható a Bärenreiter-Verlag új összkiadásának 7. kötetében (Kassel 1988).

³⁷ E művet nagy példányszámú kiadásokban nyomtathatták és árulhatták: a DKL 1545¹⁴⁻¹⁷-ben 21 még meglevő példány leelőhelyét adják meg és egy elveszett példányra is utalnak (vö. DKL I/1 30 skk., [...] 714., [...] I/2 181).

³⁸ A kiadást a göttingeni Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek két példányának (*Cant. Geb. 4 und 5*; = DKL 1545¹⁴ és 1545¹⁷) xeroxmásolatából készítettük; a két példány teljesen megegyezik egymással. A dalmot fekete rombuszokkal, kettős rombuszokkal és virgákkal, öt vonalra jegyezték. Nagyonbár c-kulcsot használtak a felülről második vonalon, illetve f-kulcsot az alulról második vonalon; csak a 13. szisztémában áll a c-kulcs a középső vonalon, a 23-ban pedig egy g-kulcs található a legfelső vonalon. A hangok mögött elválasztóvonalak [Distinktions-Striche] állnak, ezek jelzik a szövegelosztást az egy- vagy többszótagos szavak után – ha nem is következetesen. Néha hiányoznak (pl. a 29. sorban teljesen), de néhány kétséges esetben megmutatják, hogy a szótagok összetartoznak vagy szétválhatnak-e, pl. a 6. sorban „da für”, a 17. sorban „Gottes lamb” és a 27. sorban „aller höchst”. A 12. sorban „dein” áll „deine” helyett, úgyhogy a szöveg tévesen van elosztva. Helyesen így lenne:

g a c h d e d h
„umb dei-ne gros-se Herr-lig-keit”.

Mindkét kottapéldában * jelzi a virgát.

³⁹ Vö. HEK I/1 Nr. 439sk. és 632.o. sk., Nr. 586; továbbá M. Jenny: *Luthers geistliche Lieder* (vö. 12. jegyzet) 315–321, Nr. 43 és 44, vö. ehhez 124. o. skk.

⁴⁰ A kantikumok (ld. HEK I/1 29* sk., és 55*, 4. jegyzet) zsolttározását valamint a német litániát (HEK I/1 Nr. 510. és 638. o., valamint 29*, 4. jegyzet) be kellene vonni az összehasonlításba.

⁴¹ Ez a címe Arnold Schmitz rövid, de jelentős írásának (*Die Bildlichkeit der wortgebundenen Musik* J. S. Bachs. Mainz 1950).

Ebben az esetben viszont nem annyira a képi megjelenítés, mint a fokozás miatt használják, míg a német Glóriában a kettő összekapcsolódik. Ha egy ilyen helyen eltávolodunk a nyelv lejtésétől, annak alapos oka van: a nyelv lejtése szerint kialakított dallammenetek annál jobban előtűnnek. A két formáló erő kiegyensúlyozott használata mindenesetre egy kiemelkedő nyelvtelentő egyéniségre utal: Luther Mártonra.

Összefoglalás

A naumburgi Szent Vencel templom kéziratos szertartásrendjében (Ordnung der Ceremonien) 1538-ból egy német Gloria maradt ránk a következő megjegyzéssel: „amint azt Doctor Martinus Luther alkotta”. Bár ez az adat az 1555-ös nördlingi egyházi rendtartásban is megtalálható, s más helyen az ének mellett ott állnak Luther neve kezdőbetűi (D. M. L.), többen kétségbe vonták, hogy Luther lenne a szerző – legutóbb még M. Jenny is a Luther-énekek 1985-ös kiadásában.

A szerzőséggel szembeni érvek ismételt átvizsgálása – ti. amelyek cáfolni igyekeztek, hogy Luther nemcsak a szöveg, hanem a dallam szerzője lenne – a következő eredményre vezetett:

1. Az „All Ehr und Lob...” nem gyülekezeti, hanem liturgikus ének, s az ilyen típusú énekeknel nem szokták a szerző nevét feltüntetni.

2. Ebben az esetben mégis megnevezik Luthert, s ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy Nikolaus Medler, aki egyházi rendtartását 1537-ben Wittenbergben Luther Márton, J. Jonas és Ph. Melanchthon elé tárta jóváhagyásra, az éneket onnan vitte magával haza, és szükségesnek érezte, hogy a reformátor még nem publikált műve esetében utaljon a szerzőre. Ezt pedig az „Ordnung der Ceremonien” 1538-as átdolgozott változatában tette meg.

3. Az „All Ehr und Lob...” összevetése más német Gloria-énekekkel olyan szöveg-dallam viszonyra mutat, amely csak a kimutathatóan Luthertől származó német miseénekekben található. Ezt több példával is szemléltetni lehet.

4. Az énekek azt a némiképp módosult alakját, amelyet Johann Spangenberg 1545-ben publikált, nemcsak újra közöltük, hanem elemeztük is, mert a későbbi hagyomány ezen a nyomtatásban nyilvánvalóan széltében-hosszában elterjedt forráson alapul.

5. A szövegnek az *Allein Gott in der Höh sei Ehr* dallamával való összekapcsolása, amely Babst 1545-ös énekeskönyvében látott napvilágot, torz képződmény, amelyben az értelmi összefüggés széttöredezett és az utolsó (5.) strófa egy sorral rövidebb lett. Később a szöveget a *Vater unser im Himmelreich* dallamára is énekelték, aminek révén értelmesebb lett a tagolás, de az utolsó (6.) strófát ugyanígy verssorokkal ki kellett egészíteni. Mindazonáltal ezek a kísérletek mind azt a megbecsülést bizonyítják, amelyet a német Gloria egészen a XVIII. századig élvezett.

6. Luther követelése, hogy „mind a szövegnek, mind a hangoknak, a hangsúlyoknak, dallamfordulatoknak és gesztusoknak a helyes anyanyelvből és énekhangból kell jönni”, más liturgikus énekeihez hasonlóan az „All Ehr und Lob...”-ban is tökéletesen megvalósult, úgyhogy csak a reformátor jöhet számításba szerzőként.

Fordította Déri Balázs

.xiiij.

Kyrie paschale leyton Xpe in m
leison Kyrie in leison Kyri e in
leison. Gloria in excelsis deo. Ut in
ter ra pax hominibz bone voluntatis. Lau
dam te. Benedicam te. Adoram te. Glo
rificamus te. Gratias agim tibi ppter
magna gloria tua. Dominus deus rex cele

XV. századi misszále-oldal a tanulmányban elemzett Gloria-val
(Universitätsbibliothek Rostock, Mus. Saec. 15.)

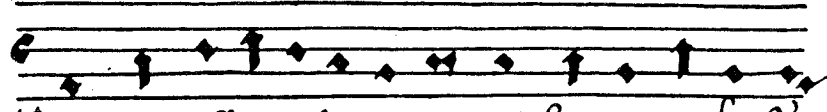

Ehr sey Gott in der hohe

Antiphona angelorum

Die Ehr und Lob soll Gottes sein. Er ist und heist der
höchste allein ~

Seyn fern auff erden hat ein ende. Sein krus und gras luyt zu
Den menschen das gefalle wolle, da hie man | sey erenndt
ganzlich danken soll

Gloria in excelsis Deo.

Ehre und lob sol
Gottes sein / **E**s ist und
heißt der höchst al sein.
Er in terra.
Ein zorn auff er den hab
ein end / **E**in fried und gnab
q sich

Cantiones ecclesiasticae (Johann Spangenberg, Magdeburg 1545)